

- Τάνου, Χρίστος
 Τζαμάλης (α.λ.σ.)
 Τζανέσης, Βάνης
 Τουσίμτσι, Καλλιόπη
 Τρυφιάνης Γεώργιος Ιω.
 Τσαούσης, Αντώνιος
 Τσαούσης, Αθαν.
 Τσίτοκας, Ιω.
 Φώτης (α.λ.σ.)
 Χατζηνίκου, Νίκος
 Χατζής (α.λ.σ.)
 Χατζής Εφένδης
- Εκ Γιαννιτσών, μάρτυρας στη δίκη Γαληνίκη (17.12.05).
 Εκ Βλαδόβου. Αντιφατικές εκτιμήσεις για δραστηριότητα του Κέντρου και Ακρίτα (31.8. και 2.9.05).
 Ισχυρός σχισματικός Βοδενών. Κέντρο προγραμματίζει ενέργεια εναντίον του (3.9.05).
 Πρόταση για μερική υποτροφία σε Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (7.9.05).
 "Καλής ενταύθα οικογενείας" γόνος. Προτείνεται για Σχολή Ευελπίδων από Κέντρο και Ακρίτα (3, 22.9.05).
 Εκ Πόδος. "Ημέτερος". Συνελήφθη για μεταφορά τροφίμων σε ελληνικό αντάρτικο σώμα και φυλακίσθηκε στη Θεσσαλονίκη (10.7, 23.9.05).
 Εκ Μεσημερίου. Παλαιός αντάρτης. Θύμα απόπειρας δολοφονίας του μέσα στην Έδεσσα από σχισματικό Τσαρκόβιανης (22.10, 2.11.05).
 Σκοτώθηκε σε συμπλοκή με το στρατό (4.7., 7.8.05). (Αναφέρεται αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος Τσίτσιος (Βλάχος) Ιωάννης).
 Σημαντικός συνεργάτης Κέντρου, εξ Αρνίσσης. Του χορηγήθηκε περίστροφο (30.6.05).
 Ανεπιός Εφόρου ελληνικών σχολείων. Οπλίτης σε αντάρτικο σώμα. Συνελήφθη και μετήχθη στη Θεσσαλονίκη. Με ενέργειες Κέντρου απελύθη (7.7, 13, 21.10.05). (Υπάρχει αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Β' Τάξεως με το ίδιο όνομα γιος του Ευαγγέλου).
 Αρχηγός Κομιτατζήδων εκ Μεσημερίου. Σκοτώθηκε σε συμπλοκή με τουρκικό στρατό (30.6.05).
 Οθωμανός δικηγόρος Εδέσσης προσελήφθη από Κέντρο (30.6, 7.7.05).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΩΦΟΣ

Η ΒΕΡΟΙΩΤΙΣΣΑ ΔΑΣΚΑΛΑ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ ΚΑΙ Η "ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ" ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Με την ανακοίνωσή μου αυτή θα προσπαθήσω συγχρόνως να δώσω και μερικά στοιχεία για την εκπαίδευση στη Βέροια στα τέλη του 19ου αιώνα και κυρίως στην Έδεσσα στην αρχή του 20ού (1912-1931), με αφορμή και πυρήνα της έρευνας τη ζωή και τη δράση της Βεροιώτισσας δασκάλας Καλλιόπης Δημητριάδου, της οποίας έχω και το προσωπικό αρχείο.

1. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ. ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ. ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΤΟΥΣ

Ας βρεθούμε, λοιπόν, στη Βέροια του 1851, οπότε γεννήθηκε ένα αγόρι, το οποίο βαπτίστηκε με το όνομα Μερκούριος (που ήταν, και είναι και τώρα, συνηθισμένο στην πόλη, όπως και τα κύρια ονόματα Μανώλης, Αντώνης, Αργύρης, Ελισάβετ, Αικατερίνη κλπ.), το οποίο είναι γνωστότερο με τον τύπο Μέρκος (παλιότερα Μέρκουσ). Το όνομα αυτό είναι, βέβαια, διαδεδομένο σε πολλά μέρη της χώρας και της Μακεδονίας πιά συγκεκριμένα, όπως διαπιστώνομε από τις ειδικές μονογραφίες, για τα κύρια νεοελληνικά ονόματα, των Αθανασίου Μπούτουρα, Μαν. Τριανταφυλλίδη κ.ά.

Η πατρική οικογένεια του Μέρκου Δημητριάδη δεν ήταν ευκατάστατη, οικονομικά. Μαθήτευσε στην "Αστική Σχολή" της Βέροιας και, μάλλον, δεν θα πρέπει να συνέχισε τις σπουδές του στη Θεσσαλονίκη. Κατόπιν, σε ηλικία 18 ετών, άρχισε να διδάσκει (το 1869), ως "υποδιδάσκαλος" και στη συνέχεια ως δάσκαλος, στη στοιχειώδη εκπαίδευση της γενέτειράς του (στη "Δημοτική Σχολή") ή ως δάσκαλος της μουσικής, με μισθό 28-30 (χρυσές) λίρες Τουρκίας, τη σχολική περίοδο, μέχρι το 1907. Όπως μου έλεγε η κόρη του) Καλλιόπη Δημητριάδου, ο πατέρας της είχε παράπονα από την ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα, γιατί αδικήθηκε, αν και προσέφερε πολλά, ως διδάσκαλος και ως ψάλτης στην εκκλησία του πολιούχου της Βέροιας, δηλαδή του όσιου Αντωνίου, του νέου, του Βεροιώτη.

Ο Μέρκος Δημητριάδης παντρεύθηκε με τη Βεροιώτισσα Ελένη Αργυρίου και απέκτησε τρία παιδιά, την Καλλιόπη, που γεννήθηκε το 1880, την Ευφημία (αποκαλούμενη, χαϊδευτικά, Έλλη), που ήταν δύο χρόνια νεώτερη, και τελευταίον τον Αργύρη.

Η Καλλιόπη από μικρή έδειξε εξαιρετική φιλομάθεια. Αυτή η διάθεσή της συνεχίστηκε σ' όλη τη ζωή της. Μία ένδειξη είναι, προφανώς, ότι έμαθε, μονάχη της, με μέθοδο χωρίς δάσκαλο, τη γαλλική γλώσσα. Τόση δε ήταν η δίψα, καλύτερα η μανία της, για διάβασμα, ώστε ο πατέρας της αναγκάστηκε να κλειδώσει την προσωπική βιβλιοθήκη του, γιατί η κόρη του ξημέρωνε διαβάζοντας (και,

τότε, δεν υπήρχε, όπως είναι γνωστό, ηλεκτρικό ρεύμα), με αποτέλεσμα να της λείπει ο ύπνος και τα γνωστά παιχνίδια. Όμως, χρειάστηκε να επαναλάβει τούτο πολλές φορές και να ξανατοποθετεί καινούργιες κλειδαριές, διότι η έλαφος Καλλιόπη γινόταν αληθινή λύκαινα και ακράτητο λεοντάρι, έσπαζε τις κλειδαριές, για να μπορεί να γευθεί το νέκταρ της γνώσεως, για να ηρεμήσει το αδηφάγο πνεύμα και να ικανοποιήσει την ανήσυχη ψυχή της. Έτσι, έδειξε από τότε την έντονη προσωπικότητά της, την εντυπωσιακή υπομονή και την επιμονή (μέχρι και το πείσμα της), όταν πίστευε πως είχε δίκαιο, οπότε φανέρωνε ότι διέθετε μεγάλα αποθέματα αγωνιστικότητας, αντοχής, μαχητικότητας και αυτοπεποίθησής και ως ξεγελούσε το γελαστό πρόσωπό της και η έμφυτη ευγένεια, που συνυπήρχε με εξαιρετική θρησκευτικότητα, μέχρι σημείου θρησκοληψίας. Τόλμησε, λοιπόν, να εναντιωθεί στον πατέρα της, αν και έτρεφε μεγάλο σεβασμό και λατρεία για τους γονείς της, “παιδιόθεν”, όπως θα έλεγε η ίδια, ή ένας σύγχρονός της, αφού η ευγένειά της και προς τους τρίτους ήταν παροιμιώδης. Για να περιγράψω, κάπως, τον χαρακτήρα της, θα αναφερθώ σε όσα διηγόταν η ίδια για μία άλλη “αταξία” της: Ήταν η ώρα του κοινού φαγητού και την κάλεσαν να έλθει στο οικογενειακό τραπέζι, αλλά δεν υπάκουσε τούτη στις επανειλημμένες προσκλήσεις της “άγιας” (όπως τη χαρακτήριζε τούτη αλλά και άλλοι που τη γνώρισαν) μητέρας της. Το αποτέλεσμα ήταν να μείνει νηστική, γιατί δεν έτρωγε, τότε, ο καθένας όποτε ήθελε και θα έπρεπε ύστερα να φάγει κρυφά, χωρίς να το αντιληφθούν τα άλλα μέλη της οικογένειας ή να προσποιηθεί την ... “υπνοβάτισσα”. Όμως, η αξιοπρέπεια της Καλλιόπης δεν επέτρεπε τέτοιες ενέργειες, με αποτέλεσμα να μείνει, τελικά, νηστική, όλο το βράδυ, και να μη κατορθώσει να κοιμηθεί, λόγω της πείνας, όπως έλεγε η ίδια, με “πονηρό” χαμόγελο. Στην τελευταία, συνεπώς, περίπτωση δεν ... παρανόμησε, όπως έκανε στην περίπτωση του δανεισμού των βιβλίων. Εξάλλου, η κατοπινή ζωή της ήταν μία συνεχής άσκηση ολιγάρκειας απέναντι στις υλικές απολαύσεις. Να, λοιπόν, μιά άλλη απόδειξη ότι ο καθένας άνθρωπος έχει διαμορφωμένο τον χαρακτήρα του από τα παιδικά χρόνια της ζωής του, έχει κάνει τις βασικές επιλογές του και χαράζει πολύ νωρίς τον δρόμο της προσωπικής πορείας του, άσχετα με το πως εξελίσσεται τούτη, τελικά, αφού (κατά τον Ηρόδοτο) οι αντικειμενικές συνθήκες προσδιορίζουν και καθορίζουν την τύχη των συγκεκριμένων ανθρώπων...

Είχε, συνεπώς, η Καλλιόπη “τη σφραγίδα της δωρεάς”, στο μέτωπο και στην ψυχή της, για να θυμηθούμε και την πετυχημένη έκφραση του Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος δεν αναδείχθηκε, μονάχα, ως υπουργός της Παιδείας αλλά και για τα απαράμιλλα και ευθύβολα αποφθέγματά του.

Η Καλλιόπη μαθήτευσε στα σχολεία της Βέροιας και συγκεκριμένα ολοκλήρωσε τις σπουδές της στο Παρθεναγωγείο της γενέτειράς της, στο λεγόμενο “Μελέτιο”, διότι το (νέο) κτίριό του λειτουργούσε από το 1874, χάρη στη φρον-

τίδα και στη δαπάνη του Βεροιώτη δασκάλου - μοναχού Μελετίου (1822-1881), ο οποίος μόνασε και στη Μονή του Κασταμονίτου του Αγίου Όρους. Ο ίδιος το προίκισε και με 1.000 (χρυσές) λίρες Τουρκίας, για τις λειτουργικές ανάγκες του. Το κτίριο κατεδαφίστηκε το 1955 και στη θέση του κτίστηκε καινούργιο, στο οποίο λειτουργεί το 2ο δημοτικό σχολείο, όπου στην είσοδό του, την εξωτερική, του περιβάλλου, επανατοποθετήθηκε η σχετική ιδρυτική επιγραφή, που υπήρχε στο παλιό κτίριο.

Άλλος ευεργέτης των σχολείων της Βέροιας ήταν ο Δημήτριος Ρακτιβάν, ο οποίος καταγόταν από τούτη τη μακεδονική πόλη και ήταν έμπορος στην Κωνσταντινούπολη, κυρίως των περίφημων “χαβλιών” (προσοψίων, για το μπάνιο), που αποτελούσαν “το σήμα κατατεθέν” της εμπορικής παραγωγής της, όπως γνωρίζουμε από δημοσιεύματα γεωγράφων, περιηγητών, κ.τ.λ. αλλά και από την προφορική παράδοση, τουλάχιστο για τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Δημήτριος Ρακτιβάν ήταν πατέρας του Κωνσταντίνου Ρακτιβάν και παππούς (από τη μεριά της μητέρας) του συγγραφέα Κ. Θ. Δημαρά. Συγκεκριμένα, ο Ρακτιβάν έδινε 60 λίρες Τουρκίας για κάθε σχολική περίοδο, συγχρόνως δε προσέφερε και υποτροφίες για άπορα και χαρισματικά παιδιά (και των δύο φύλων), για να συνεχίζουν τις σπουδές τους στη Θεσσαλονίκη, στην Πόλη και στην Αθήνα, με την υποχρέωσή τους “ν’ ανταποδίδουν τα τροφεία”, διδάσκοντας, δωρεάν, για ισόχρονο διάστημα στα σχολεία της Βέροιας.

Μεταξύ των υποτρόφων του Ρακτιβάν ήταν και η Καλλιόπη Δημητριάδου. Ο Δημήτριος Ρακτιβάν πέθανε στην Αθήνα (όπου εγκαταστάθηκε στα τελευταία χρόνια της ζωής του) το 1893, αλλά άφησε κληροδότημα 100 χρυσών λιρών, το οποίο καταβαλλόταν από τη χήρα του και τον γιό του Κωνσταντίνο, απ’ ευθείας στην Κοινότητα, μέχρι και το 1924, για να ικανοποιούνται οι ανάγκες των σχολείων της Βέροιας.

2. ΟΙ ΣΠΟΥΔΕΣ ΤΗΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΣΕ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Η Καλλιόπη Δημητριάδου θυμόταν, μέχρι το τέλος της ζωής της, τόσο τον Μελέτιο, όσο και τον Δ. Ρακτιβάν, “τους δύο ευεργέτας μου”, όπως έλεγε με εξαιρετική συγκίνηση και συχνά με δάκρυα στα γλυκά μάτια της, κοιτώντας τις φωτογραφίες τους, που είχε αναρτημένες στο προσωπικό δωμάτιό της, κοντά στο καντήλι, που έκαιγε συνέχεια. Άλλωστε, έγραψε και σχετικό κείμενο στην εφημερίδα “Έδεσσα” (φύλλο 22, της 5.12.1919, σ. 3-4) και για τους δύο.

Έτσι, συνέχισε τις σπουδές της στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο της Θεσσαλονίκης για τέσσερα χρόνια (1892-1896) και στη συνέχεια, σε ηλικία μόλις 16 χρόνων, στη σχολική χρονιά 1896-1897, αρχίζει να διδάσκει στο πρώην σχολείο της, στο Παρθεναγωγείο της Βέροιας, εκπληρώνοντας τη σχετική νομική και ηθική υποχρέωσή της. Δίδαξε δε για τέσσερις σχολικές περιόδους-χρονιές.

Κατόπιν, προσλήφθηκε στα Γιαννιτσά για τρία χρόνια (1900-1903). Στο διάστημα τούτο, δηλαδή όταν δίδασκε στη Βέροια και στα Γιαννιτσά, τόσο εντυπωσίασε η Καλλιόπη για την κατάρτιση, την ευσυνειδησία, την υπευθυνότητα και την εργατικότητα της, ώστε υπήρξε, το 1901, υποψήφια για τη θέση της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου της Βέροιας, αν και ήταν μόλις 20 χρονών και δίδασκε μονάχα 5 χρόνια. Τελικά, προτιμήθηκε η πιά έμπειρη Ματθίλδη Λάϊκερ (με την οποία η Καλλιόπη διατήρησε, παρά ταύτα, άριστες σχέσεις, προς απόδειξη της ακεραιότητας και της ανωτερότητάς της). Τρίτη υποψήφια ήταν η Αικατερίνη Χαλκιοπούλου.

Στη συνέχεια, δίδαξε στη Νάουσα, αλλά για μια σχολική χρονιά μονάχα, τη 1903-1904, γιατί "δεν τη σήκωσε το κλίμα", όπως έλεγε η ίδια, δεδομένου, μάλιστα, ότι πειράχθηκε η υγεία της, ύστερα δε δίδαξε στη Στρώμνιτσα (1904-1908) και κατόπιν στη Γευγελή, για δύο σχολικές χρονιές (1908-1910), για να επανέλθει στη Στρώμνιτσα, για μια χρονιά (1910-1911) και μετά επανήλθε στη Γευγελή, πάλι για μιά σχολική περίοδο (1911-1912). Με τις δύο τούτες πόλεις ήταν πολύ συνδεδεμένη, γιατί έλαβε μέρος και στην προσπάθεια του ελληνικού στοιχείου για την επικράτηση του Ελληνισμού, το δε γεγονός τούτο γέμιζε τις αναμνήσεις της από τα πολλά επεισόδια και τις δύσκολες καταστάσεις, που τις έζησε έντονα και με πολλούς κινδύνους.

Τέλος, διορίστηκε στην Έδεσσα, το 1912, στο μεταίχμιο δύο εποχών και της εναλλαγής της εξουσίας. Στην πόλη αυτή πέρασε το μεγαλύτερο και παραγωγικότερο διάστημα της ζωής της, της εκπαιδευτικής (και όχι μόνο), αφού έμεινε για 20 χρόνια, μέχρι το 1931, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε, σε ηλικία 51 χρονών, αφού δίδαξε-διεύθυνε σχολεία για 35 χρόνια, πάντοτε στη Μακεδονία, στην "Μείζονα", τα δε 16 απ' αυτά κάτω από τον ζυγό των Τούρκων.

Κινδύνεψε, κατ' επανάληψη, να δολοφονηθεί από τους Κομιτατζήδες και τους Βουλγαρίζοντες (γι' αυτό, ίσως, και άλλαζε συχνά τόπους κατοικίας, διδασκαλίας και εθνικής δράσεως), επειδή δεν περιοριζόταν στα καθαρώς διδακτικά καθήκοντά της αλλά έκαμνε και έντονον και επικίνδυνον εθνικόν αγώνα υπέρ των δικαίων της Ελλάδας, προσπαθώντας να μεταδώσει την εξαιρετική φιλοπατρία (ουσιαστικά πατριδολατρεία) της στις μαθήτριάς της αλλά και στους γονείς τους.

Βέβαια, συμπεριλήφθηκε ύστερα στους Μακεδονομάχους του Ελληνικού Κράτους, τούτο, όμως, έγινε με τις ενέργειες και τις πιέσεις των συναδέλφων της. Η ίδια αρνήθηκε οποιαδήποτε υλική ανταμοιβή (σε χωράφια, οικόπεδα κ.λπ.), γι' αυτό και δεν υπέβαλε σχετική αίτηση, όσο και εάν πιέστηκε από φίλους και συγγενείς, λέγοντας: "Γιατί να ζητήσω αντιπαροχή, αφού έκαμα απλά το καθήκον μου, ως Ελληνίδα, όσο μπόρεσα και είχα υποχρέωση και τίποτε περισσότερο. Δεν θέλω, λοιπόν, ανταλλάγματα για την εκπλήρωση του χρέους

μου, αν, βέβαια, κατόρθωσα να κάμω όσα έπρεπε, εγώ η ανάξια, απέναντι στην ένδοξη, στην αγαπημένη πατρίδα μου...".

Η απελευθέρωση της Μακεδονίας τη βρήκε λοιπόν στην Έδεσσα, όπου υπηρετούσε ως Διευθύντρια της, τότε ιδρυθείσας, "Πρακτικής Σχολής". Μάλιστα, μας διηγόταν με συγκίνηση ότι, όταν χρειάστηκε να πλύνουν κ.τ.λ. την καταταλαιπωρημένη φανέλλα του Διαδόχου-Αρχιστρατήγου Κωνσταντίνου, η μητέρα της Ελένη προθυμοποιήθηκε για την απαιτούμενη εξυπηρέτηση, αντιπροσφέροντας για όσα είχαν υποστεί, το εσώρουχο και ο κάτοχος - χρήστης του, στις πολυήμερες μάχες και πορείες για την απελευθέρωσή τους και ολόκληρης της Μακεδονίας.

Τόσο δε συνδέθηκε η Καλλιόπη Δημητριάδου με την πόλη της Έδεσσας και τέτοια ήταν η αγάπη της γι' αυτήν, ώστε έλεγε: "Αγαπώ πολύ την Έδεσσα, γιατί υπήρξε για μένα η δεύτερη πατρίδα μου και εκεί, άλλωστε, έχω θάψει προσφιλέστατα πρόσωπα της πατρικής οικογένειάς μου".

Βέβαια, δεν ξέχασε ολότελα και τη γενέτειρά της. Θα αναφέρω, μονάχα, ότι το 1905, σε ηλικία 25 χρονών, όταν υπηρετούσε στη Στρώμνιτσα, ανέλαβε την πρωτοβουλία για την ίδρυση σωματείου με τον τίτλο "Φιλόπταχος αδελφότης κυριών Βεροίας". Πρέπει να θυμίσω ότι παρόμοιοι και συχνά ομότιτλοι σύλλογοι ιδρύθηκαν, εκείνα τα χρόνια, και σε άλλες πόλεις της, τότε, τουρκοκρατούμενης "Μείζονος" Μακεδονίας και πως ο υποκρυπτόμενος σκοπός τους ήταν, κυρίως, εθνικός. Το σωματείο αυτό της Βέροιας λειτουργεί, χωρίς διακοπή, και σήμερα, παρέχει δε φαγητό, βοηθήματα κ.τ.λ. σε γέροντες, φτωχούς και ανήμπορους, διατηρεί ιδιότητα γραφεία, μαγειρείο, αίθουσα εστιατορίου κ.ά., όπου δεσπόζει και η φωτογραφία της Καλλιόπης Δημητριάδου. Είναι το αρχαιότερο συλλογικό, νομικό πρόσωπο της πόλεως και το μόνο, το οποίο συνεχίζει τη δράση του από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας μέχρι τις μέρες μας, στη Βέροια. Η φιλόπταχη αδελφότητα κυριών (και δεσποινίδων) τίμησε κατεπάναλη την Καλλιόπη Δημητριάδου, για τελευταία δε φορά (όσο ήταν στη ζωή) το 1956, νομίζω, σε ειδική τελετή στο (Παλιό)Γυμνάσιο της πόλεως.

Εξάλλου, η αγάπη της για τη γενέτειρά της πλημμυρίζει τα χειρόγραφα της (πεζά, ποιήματα, επιστολές, διηγήσεις κ.τ.λ.), όπως και τα δημοσιεύματά της στην εφημερίδα "Έδεσσα", της οποίας υπήρξε συνεργάτιδα.

3. ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ "ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ" ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Η προσφορά της στην Έδεσσα και γενικότερα στην περιοχή της Πέλλας-Αλμωπίας, δεν είναι δυνατόν να περιγραφεί και καταγραφεί διεξοδικά στη διάρκεια μιάς ολιγόλεπτης ανακοινώσεως ενός Συνεδρίου, διότι είναι πολλές και πλούσιες οι σχετικές, ζωντανές, διηγήσεις όσων γνώρισαν την Καλλιόπη Δημητριάδου και κυρίως των κοριτσιών-μαθητριών της, αν και πολλές έχουν

πεθάνει ήδη και μονάχα τα παιδιά τους συνεχίζουν να θυμούνται και να αναφέρουν όσα άκουσαν από τους γονείς τους και ιδίως από τις μητέρες τους, που είχαν τη μεγάλη τύχη να ζήσουν κάτω από την αυτή στέγη με την έξοχη τούτη δασκάλισσα και ένθερμη Ελληνίδα, άριστο δε άνθρωπο και Χριστιανή. Έτυχε να γνωρίσω μερικές και να ακούσω τους διθυράμβους τους, όπως συνέβη και στη συνομιλία μου με μερικές συναδέλφους της ή προϊσταμένους της. Με εντυπωσίασε η αγάπη, ο απέραντος σεβασμός και η έκφραση της ευγνωμοσύνης τους (των μαθητριών της) προς τη Δασκάλα τους, τη “μητέρα” τους, όπως την έλεγαν, γιατί σ’ αυτήν όφειλαν τις πνευματικές, εθνικές, ηθικές-θρησκευτικές κ.τ.λ. βάσεις της ζωής τους. Εκείνο δε το οποίο με κατέπληξε ήταν η απερίγραπτη φιλοπατρία τους, το ήθος, ο αυτοσεβασμός και ο σεβασμός των άλλων, η νοικοκυροσύνη τους, η χρησιμότητα και η θρησκευτικότητά τους, ως αποτέλεσμα και επιστέγασμα της εργώδους προσπάθειας μιάς άξιας εκπαιδευτικού και Ελληνίδας, πρότυπο δε αληθινής και σεμνής Χριστιανής, με την έννοια που παίρνει η λέξη όταν εγγίζει τα όρια της ανθρωπίνης αγιοσύνης, της ταπεινοφροσύνης, της απαράμιλλης φιλαλληλίας και της αφοσιώσεως στον πάσχοντα και στον ανήμπορο. Και όλα αυτά χωρίς τυμπανοκρουσίες και επιδωκόμενη δημοσιότητα. Έτσι βοήθησε, μέχρι τον θάνατό της, στρατιά γνωστών και αγνώστων φτωχών, με υλική και ψυχική αρωγή, μαθητές και φοιτητές, απλούς ανθρώπους (και των δύο φύλων), οικογενειάρχες, νέους έγγαμους με προβλήματα κ.τ.λ., γονός το οποίο πληροφορήθηκαν οι συγγενείς της από τις διηγήσεις - εκμυστηρεύσεις των ιδίων ή των παιδιών τους, τούτο δε συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Εξάλλου, πραγματοποιούσε συνεχείς επισκέψεις στα Νοσοκομεία της Θεσσαλονίκης, όπου μοίραζε Άγιες Γραφές κ.τ.λ., βοήθησε οικονομικά για την ανέγερση, αποπεράτωση εκκλησιών και μοναστηριών της ευρύτερης περιοχής της, πάντοτε δε χωρίς δημοσιότητα, αφού και η οικογένειά της, ακόμα, αγνοούσε τις λεπτομέρειες.

Και είναι αναπόφευκτοι οι σχετικοί συνειρμοί: Είχε δίκαιο ο Πλάτων και οι άλλοι αρχαίοι Έλληνες παιδαγωγοί και συγγραφείς, όταν υποστήριζαν ότι το σπουδαιότερο μέσο βελτιώσεως των συγκεκριμένων ανθρώπων και του συνόλου γενικότερα είναι η κατάλληλη παιδεία από τον χαρισματικό, τον πραγματικό Δάσκαλο, όταν και η ζωή του είναι παράδειγμα για μίμηση και όχι για αποφυγή, όταν οι πράξεις του επιβεβαιώνουν τη διδασκαλία του. Και όταν ακουγα-ακούγω τους ύμνους των μαθητριών της Καλλιόπης Δημητριάδου για τη Διευθύντριά τους, κυρίως μετά τον θάνατό της, όταν δεν υπήρχε πιά ίχνος υποψίας για σκόπιμες υπερβολές ή ανθρωπίνες αδυναμίες, σκέφτομαι πόσο απαραίμιλλη και ιερή είναι η σχέση του δασκάλου και του μαθητή, ώστε να κατανοώ πλήρως τα λόγια, τα οποία αποδίδονται στον Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος (λέγεται ότι) είπε πως το μὲν ζην οφείλει στους γονείς του αλλά το ευ ζην στον

δάσκαλό του Αριστοτέλη, γι’ όσα του έμαθε, στα χρόνια που μαθήτευσε κοντά του, στο Νυμφαίο της Μίεζας, κάπου κοντά στη σημερινή, γειτονική Νάουσα. Έτσι, από τον μέγιστο άνθρωπο του πνεύματος, τον Σταγειρίτη, ετοιμάστηκε πνευματοψυχικά ο ύστερα μέγιστος στρατηλάτης, ο οποίος μετέδωσε το ελληνικό πνεύμα και τη δόξα του Ελληνισμού στα πέρατα της γης, μαζί δε και την αγάπη των ανθρώπων σ’ όλη τη γη για τα έργα των Ελλήνων φιλοσόφων και κυρίως του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα.

Νομίζω, όμως, ότι πρέπει να αφήσω την εκτίμηση του ειδικότερου έργου της Καλλιόπης Δημητριάδου στην Έδεσσα στην κρίση τρίτων, γιατί τούτοι δεν ήταν δυνατόν να υπερεκτιμήσουν τούτη, μια και δεν ήσαν συγγενείς της (όπως τυχαίνει να είμαι εγώ), συγχρόνως δε είχαν άμεση και προσωπική αντίληψη για το συντελούμενο, τότε, έργο, δεδομένου ότι θα αναφερθώ σε δύο δημοσιεύματα δημοσιογράφων κ.τ.λ. των δεκαετιών του 1920 και του 1930:

Α'. Ο Έδεσσαίος διδάκτωρ της Φιλολογίας, Γυμνασιάρχης Ευστάθιος Ι. Στουγιαννάκης (που επιμελήθηκε ύστερα την έκδοση του χειρογράφου του Δ. Πλαταρίδη για την Ιστορία της Νάουσας και στη συνέχεια έγραψε και εξέδωσε και την Ιστορία της γενέτειράς του) δημοσίευσε, σε τρεις συνέχειες, στην οικογενειακή εφημερίδα του “Νέα Έδεσσα”, λεπτομερές ρεπορτάζ (βλ. τα φύλλα της 24.9 και της 5 και 15.10.1921), με κοινόν τίτλο “Οικοτροφείον. Πρακτική Σχολή”.

Από τούτο αντιγράφω μερικά αποσπάσματά του:

«Ποιός δεν γνωρίζει το οικοτροφείον, το οικοτροφείον, το εν τη οικία του κ. Τσίτση και Σίας, ποιός δεν γνωρίζει την πρακτικήν Σχολήν που λειτούργηεν εις την πρώην οικίαν Ι. Τζανέση και εις την του Γιαννάκη;...”.

Στη συνέχεια, επιβεβαιώνοντας όσα είναι πλέον γνωστά και από άλλες πηγές (βλ., τώρα, την έκδοση του “εν Αθήναις συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων”, Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969, Αθήναι 1970, σ. 114), γράφει ότι η ίδρυση έγινε “από του παρελθόντος έτους”, δηλαδή το 1920, εννοώντας, προφανώς, τη λειτουργία τούτου, γιατί η απόφαση για τη δημιουργία του είχε ληφθεί το 1919. Στο Οικοτροφείο αυτό των θηλέων της Έδεσσας ο σύλλογος “περισυνέλεξεν, εκ της υπαίθρου, κυρίως, χώρας, περί τα 24 κοράσια, άπορα και κατά το πλείστον ορφανά και θύματα της προπαγανδικής κακουργίας του παρελθόντος”.

Τα κοράσια αυτά εστέγασεν, ενέδυσεν, διετήρησεν, εδίδαξε γλώσσαν, γράμματα και τέχνην του κόπτειν και ράπτειν, κεντάν και υφαίνειν μεταξωτά ιδίως, βαμβάκινα και μάλλινα υφάσματα. Εκτός δε τούτων εδίδαξε και ήσκησε τας τροφίμους και εις πάσαν οικιακήν εργασίαν, από του πλυσίματος και σφουγγαρίσματος μέχρι του ζυμώματος και της κατ’ οίκον αναγνώσεως, δια της οποίας πλουτίζονται οι γνώσεις, και της ερμηνείας του Ευαγγελίου, εις ιδιαίτερας ώρας, δια της οποίας διαπλάσσονται και διαπαιδαγωγούνται κατά Χριστόν αι

παιδίσκων και νεάνιδες, μορφώνεται ο χαρακτήρ των και τίθενται στερεά τα θεμέλια ηθικού και εναρέτου βίου εν τω μέλλοντι.

Τα προϊόντα της τεχνικής και επαγγελματικής μορφώσεως των τροφίμων του Συλλόγου, συνιστάμενα εις υφάσματα ποικίλα και κεντήματα, εις μεταξωτά, σιάρπαις, ποδιαίς, λαιμοδέταις, μανδήλια κ.λπ.κ.λπ., με κομψά κεντήματα και ωραίαις μπιμπιλίαις, διεγείρουσι την προσοχήν των επισκεπτομένων την Σχολήν, κινούσι την έκπληξιν αυτών [και] προκαλούσι τον θαυμασμόν παντός φιλοπροόδου και φιλοκά[λ]ου ανθρώπου”.

Στη συνέχεια, γράφεται ότι το Υπουργείο της Παιδείας, στο οποίο είχαν σταλεί αντιπροσωπευτικά δείγματα των εργοτεχνημάτων των κοριτσιών, εξέφρασε τον θαυμασμό του και συγκεκριμένα, τόσο ο ίδιος ο Υπουργός, όσο και οι αρμόδιοι τμηματάρχες του. Ακόμα, τονίζεται η ευεργετική και πολύπλευρη επίδραση του Ιδρύματος στον εύπλαστο χαρακτήρα των κοριτσιών και στις γνώσεις-ικανότητες των μαθητριών, ώστε φάνηκε αμέσως η διαφορά, η βελτίωσή τους όταν επισκέφθηκαν τους γονείς τους, στα χωριά τους, στη διάρκεια των διακοπών. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα να εξαφανισθεί ή να μειωθεί, πάντως, η καχυποψία και η απροθυμία των γονέων και των κηδεμόνων των υποψηφίων οικοτρόφων, που παρατηρήθηκε στην αρχή, όταν γινόταν η επάνδρωση του Οικοτροφείου και - όπως γράφει ο Στουγιαννάκης - άλλαξε ολότελα η κατάσταση, ώστε “... μετά την επιστροφήν των μαθητριών εις το Οικοτροφείον επολιορήθη τούτο πολλάκις από συγχωρίους των μαθητριών γυναίκας, ικετευούσας την Διεύθυνσιν, ίνα και τα ιδικά των τέκνα γίνουν δεκτά εις το οικοτροφείον, όπου τόσα και τόσα καλά πράγματα εμάνθανον τα χωριατοκοριτσόπουλα”. Γι’ αυτό - όπως σημειώνει - “Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων” επιθυμούσε να αυξήσει τον αριθμό των τροφίμων, αλλά το οίκημα του Οικοτροφείου δεν επαρκούσε για τον σκοπόν αυτόν. Νομίζω, πως πρέπει να επισημάνω ότι ένα από τα κορυφαία μέλη του συλλόγου τούτου (που είχε την έδρα του στην Αθήνα) ήταν ο βεροιώτικης καταγωγής Κωνσταντίνος Δ. Ρακτιβάν.

Στο δεύτερο σημείωμά του, ο Στουγιαννάκης, αναφέρεται στο διευθυντικό και διδακτικό πρόσωπικό και γράφει και τα εξής:

“Την ψυχήν της Σχολής και του Οικοτροφείου απετέλεσεν η Διευθύντρια αυτού δις Καλλιόπη Δημητριάδου, η ενσυνείδητος και παλαιόμαχος αυτή διδασκάλισσα, η, ως διευθύντρια, δεξιότατα εις πολλά σχολεία της Μακεδονίας εργασθείσα, η ανεκτιμήτους εθνικάς υπηρεσίας προσενεγκούσα και από υπερκόπωσιν τελευταίως παθούσα.

Αύτη, μετά της μητρός της, ως ίδια τέκνα τας τροφίμους, κατά το παρελθόν έτος, διαπλάσασα, διδάξασα, καταρτίσασα, περιποιηθείσα, δικαίως απεσπασάτο αμέριστον την εκτίμησιν του Συλλόγου και των συμπολιτών μας, και την αφοσίωσιν, ευγνωμοσύνην και λατρείαν, αυτόχρομα, των μαθητριών, των

οποίων η πειθαρχία και υπακοή έκπληξιν προξενεί και εις τον χαράσσοντα τας γραμμάς αυτάς.

Αυτή την διδασκαλίαν, αυτή την γενικήν επίβλεψιν, αυτή την ερμηνείαν των κυριακών ευαγγελίων και λοιπήν ηθοπλαστικήν διδασκαλίαν διεξήγαγεν, αυτή τας προμηθείας και τα ετήσια εφόδια του Οικοτροφείου, αυτή το λογιστικόν μέρος αυτού διενήργησεν· ενί λόγω άπασαν του ευαγούς ιδρύματος μέριμναν και εργασίαν έσχεν.

Εις το τεχνικόν μέρος, μόνον, μικράν συμβολήν είχαν από εν ή δύο πρόσωπα, μετρίας αξίας.

Μεγαλύτεραν συνδρομήν παρέσχον, ιδίως εις την καλλιέργειαν του θρησκευτικού και ηθικού, εν συνδυασμώ μετά του εθνικού, συναισθήματος αι τρεις, εκ Καλαμών, μοναχαί, Συγκλητική, Ιεροθέα και Παναρέτη”, οι οποίες - όπως γράφει ο Στουγιαννάκης - μετακλήθηκαν για τη διδασκαλία της υφαντικής τέχνης.

Και διερωτάται ο μελετητής της ιστορίας της “Πρακτικής Σχολής” και του Οικοτροφείου της Έδεσσας, τί έγινε, άραγε, στα επόμενα χρόνια ή μήπως τα “παραλείπει” ο συντάκτης του κειμένου, του οποίου παράθεσα μικρό τμήμα:

Γι’ αυτό θα καταχωρίσω αποσπάσματα και από δεύτερη περιγραφή, που δημοσιεύτηκε μετά δέκα χρόνια, γραμμένη, μάλιστα, από άλλον δημοσιογράφο, στην εφημερίδα “Ταχυδρόμος” της Έδεσσας, που ανήκε στον Γρηγόριο Σέξτο. Το κείμενο υπογράφεται από συντάκτη που εμφανίζεται με το (κύριο;) όνομα “ΜΙΧΑΣ” (βλ. το φύλλο της 31.1.1931, σ. 1,2 και 4) και ο τίτλος του είναι “Η Πρακτική Σχολή της Έδεσσας”.

Β'. Να, λοιπόν, μερικά δείγματα της περιγραφής και της κριτικής του:

“Ξέρουμε, πως στην άκρη της πόλης, σ’ ένα ψηλό οίκημα της Εταιρείας Τσίτση, στεγάζεται η Πρακτική Σχολή Έδεσσας. Κάπου, κάπου, τις ηλιόλουστες μέρες και τα καλοκαιρινά βράδυα, βλέπουμε μια σειρά κοριτσάκια, ομοίμορφα ντυμένα, απλά και καθαρά, να περνούν τους δρόμους της πόλης μας. Είναι κορίτσια της Πρακτικής Σχολής”.

Στη συνέχεια, περιγράφεται η είσοδος στην Πρακτική του δημοσιογράφου, ο οποίος (με πολύν λυρισμό και σε εντυπωσιακή δημοτική, για εκείνη την εποχή και μάλιστα σε επαρχιακή εφημερίδα) αποδίδει εναργά τις εικόνες, που είδε και διατυπώνει, ύστερα, τη γνώμη του για το έργο, που γινόταν εκεί και για τους συντελεστές του.

Γράφει, λοιπόν, και τα εξής:

“Η Διευθύντρια, κ. Καλλιόπη Δημητριάδου, βρίσκεται εκεί. Με υποδέχεται ευγενικά και, μόλις, μαθαίνει τον σκοπό της επίσκεψής μου, ξαφνιάζεται λιγάκι. Δεν είναι μαθημένη σε τέτοιες επισκέψεις. Δεν είδε, ούτε επεδίωξε, ποτέ της, να ρεκλαμάρεται, να εξάρεται το έργο της. Εργάζεται για να εργάζεται, αφο-

σιωμένη και αθόρυβη δουλεύτρα μιάς ιδέας, ενός σκοπού. Μόνο πίκρες δοκίμασε στην εικοσάχρονη εργασία της, χωρίς γι' αυτό ν' απογοητευθεί. Είχε και έχει την ικανοποίηση των αποτελεσμάτων των προσπαθειών της, που δίνουν σήμερα στον μελετητή τη λύση ενός μεγάλου προβλήματος. Του προβλήματος της εξύψωσης και του πολιτισμού του χωριού".

Και συνεχίζει:

"Στα 1912, λίγο προ του πολέμου, αποφασίστηκε η ίδρυση, από τον "Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων", Πρακτικής Σχολής στην Έδεσσα με οικοτροφείο. Ο βασικός σκοπός ήταν η εθνική προπαγάνδα. Ξέρουμε τους αγώνες των Βουλγάρων και των Ελλήνων στον τόπο μας για τον εθνικό προσηλυτισμό των κατοίκων. Γι' αυτό, ύστερα από λίγους μήνες που απελευθερώθηκε η Έδεσσα και η περιφέρεια, θεωρήθηκε η συντήρηση της Σχολής αυτής σαν περιττή. Το Ελληνικό έθνος, τότε, ήταν τελείως απορροφημένο από το ιδεώδες της εθνικής αποκατάστασης. Εκεί σταματούσε κάθε βλέψη, κάθε προσπάθεια...

Εν τούτοις η, από τότε, διευθύντρια κ. Δημητριάδου κατώρθωσε να συγκρατήσει το Σχολείο, χωρίς να πετύχει και τη λειτουργία του οικοτροφείου. Αυτό, όμως, το γεγονός έκαμε να μη συγκεντρωθούν παρά ελάχιστα κορίτσια, προπαντός της Εδέσσης, που κι' αυτά, όταν τύχαιναν δουλειές πολλές στα σπίτια των, δεν ερχόνταν στη σχολή. Η κατάσταση αυτή απηγοήτευσε τη δημιουργό διευθύντρια και πρότεινε τη διάλυση της σχολής".

Στη συνέχεια, γράφεται, ότι ο Σύλλογος ζήτησε τη διατήρηση της Σχολής, αλλά δεν ικανοποίησε το συνεχώς υποβαλλόμενο αίτημα της Διευθύντριας για τη λειτουργία Οικοτροφείου, στο οποίο στήριξε την όλη προσπάθειά της. Στη διάρκεια δε του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Σχολή είχε μέχρι και 180 κορίτσια. Το 1920 άρχισε η λειτουργία του Οικοτροφείου με 25 οικοτρόφους, που σιγά-σιγά έφθασαν μέχρι και τον αριθμό 75, οπότε καλύφθηκαν - εξαντλήθηκαν και οι δυνατότητες της Σχολής. Τα κορίτσια ήσαν ηλικίας 11 έως 15 χρονών και για τη διαπαιδαγωγή τους εφαρμόζονταν το πρόγραμμα του δημοτικού σχολείου, αλλά παραδίδονταν, συγχρόνως, και μαθήματα οικοκυρικής, θεωρία και πράξη, όπως μαγειρική, ραπτική, εργόχειρο, υφαντουργική, ταπητουργία κ.τ.λ. Στο δεύτερο πάτωμα ήσαν οι αίθουσες εργασίας και της παραδόσεως των μαθημάτων, ενώ στο πρώτο ήταν η κουζίνα και η τραπεζαρία, όπου γίνονταν και οι ψυχαγωγικές συγκεντρώσεις, και βρίσκονταν - δούλευαν οι τρεις αργαλιόι. Στο τρίτο πάτωμα υπήρχαν τα δωμάτια - κοιτώνες των μαθητριών. Τέλος, στο ισόγειο ήταν εγκατεστημένο το πλυντήριο και μπροστά, προς τον "γκρεμό", υπήρχε ένας μικρός κήπος, περιτειχισμένος.

Και συμπληρώνει ο ρεπόρτερ της εφημερίδας, σύμφωνα με όσα του είπε, προφανώς, η Διευθύντρια:

"Το Κράτος πληρώνει το διδακτικό προσωπικό και μέρος του ενοικίου και

ο Σύλλογος πληρώνει το μεγαλύτερο μέρος τούτου, όπως και τα έξοδα διατροφής κ.τ.λ. των παιδιών... Ο σύλλογος ξοδεύει όχι λίγα. Περνούν τις 360.000 δραχ. το χρόνο. Δεν βάνει περιορισμόν στα έξοδα. Μόνο στον αριθμό των παιδιών, που είναι - όπως είπαμε - 75. Θέλει να διαιτώνται καλά. Τρώνε τρεις φο-

Η Καλλιόπη Δημητριάδου (σημειωμένη με σταυρό), με το προσωπικό και τις μαθήτριες - οικοτρόφους της Πρακτικής Σχολής της Έδεσσας. Δεξιά της είναι η διδασκάλισσα Αθηνά Ρουσουλέντζη και στη συνέχεια η μητέρα (της Καλλιόπης) Ελένη Μ. Δημητριάδου.

ρές την εβδομάδα κρέας, μία φορά ψάρια και τις υπόλοιπες λαχανικά και όσπρια. Το πρωί, τον χειμώνα, συνήθως τσάι, αλλά και τυρί και βούτυρο φρέσκο και γάλα συχνότατα. Μερίδες χορταστικές. Το ψωμί απεριόριστο. Ντύσιμο εξωτερικό και εσωτερικό. Και η δουλειά του σπιτιού και του χωριού. Δεν έχει το Οικοτροφείο υπηρετικό προσωπικό. Όλα γίνονται με τα χέρια των παιδιών. Καθαριότητα, μαγείρεμα, πλύσιμο, μπάλωμα. Έτσι δεν ξεχνούν το σπίτι. Με τη σειρά κάθε μέρα ή κάθε εβδομάδα, αναλόγως της δουλειάς, αναλαμβάνει κι' ένας όμιλος την εκτέλεση μιάς υπηρεσίας. Με την επίβλεψη και την οδηγία πάντα της αόκνου διευθυντριάς (πόση απασχόληση αλήθεια και τι κόπος) γίνονται στην εντέλεια οι δουλειές όλες...

...Μας είπε η κ. Διευθύντρια, «χρειάζεται να κτισθεί ειδικό οίκημα, δικό μας, κι' αυτό ήταν το πραγματικό όνειρό μου. Έτσι θα έλεγα πως ολοκλήρωσα μια προσπάθεια για την οποία αφοσιώθηκα ψυχή τε και σώματι». Και είναι αλήθεια. Τι δεν κάνει αυτή η γυναίκα εκεί. Μέρα και νύχτα βρίσκεται σε διαρκή

κίνηση. Παντού προφθαίνει, παντού παρακολουθεί. Η καρδιά της έχει περιβάλλει με στοργή όλα τα κορίτσια. Είναι η πονετική μάνα και η μυαλωμένη νοικοκυρά. Και την ίδια διάθεση εμπνέει στα παιδιά...

...Ακόμη μία πληροφορία ζητήσαμε. Για την υγιεινή κατάσταση των παιδιών. Τα περισσότερα έρχονται στη Σχολή καχεκτικά και αρρωστιάρικα. Οι ελώδεις είναι συνηθισμένη αρρώστια, αυτή η κατάρα της χώρας μας. Αλλά με την καλή διαίτα, με την κανονική δουλειά αναλαμβάνουν σχεδόν όλα, μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα. Αυτό το αντικρύζουμε και ημείς. Η υγεία ζωγραφίζεται στα πρόσωπα των παιδιών. Την υγιεινή κατάσταση, εκτός απ' το γιατρό του Δήμου, παρακολουθεί τακτικά και ο Νομιάτρος κ. Κιόρτσος, ο οποίος προμηθεύει και κινίνο. Ο κ. Κιόρτσος στάθηκε πάντα καλός προστάτης στην υγιεινή των παιδιών, μας λέγει η κ. Διευθύντρια.

Και πως τα καταφέρνετε με 360.000 το χρόνο, ρωτάμε. Αυτό γίνεται γιατί οι προμήθειες, των περισσότερων ειδών γίνονται στον καιρό τους και χονδρικό...

...Τελειώνουμε εδώ και χαιρετούμε τη διευθύντρια κ. Καλλιόπη Δημητριάδου. Στην όψη της διακρίνουμε μια πεποίθηση και μια ικανοποίηση για το έργο της...

Και σκεπτόμαστε. Δεν υπάρχουν, άραγε, σ' όλη την Ελλάδα, τριάντα τέτοιες γυναίκες, σαν την κ. Καλλιόπη Δημητριάδου, που αδιαφορούν για την επίδειξη και την ρεκλάμα, μα ικανοποιούνται απ' την αποδοτική και αφανή δουλειά για να τις ανατεθεί τέτοιο έργο; Και δεν θα ξυπνήσει το Κράτος να βγάλει 15, το πολύ, εκατομμύρια, από τις τόσες άσκοπες δαπάνες και πολυτέλειες, για να ιδρύσει 30 τέτοια σχολεία, που θ' αναδημιουργήσουν τη χώρα μας, που [θα] ξεκινούν απ' τα θεμέλια κι όχι απ' την οροφή; Η ιδιωτική πρωτοβουλία έδειξε το θαύμα της. Ο "Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων" πρέπει να είναι υπερήφανος.

Το κράτος, ας ενστερνισθεί το δίδαγμα, αν θέλη να προκόψει κι' αυτό και οι πολίτες του".

Εδώ τελειώνει το ρεπορτάζ του δημοσιογράφου. Όμως, τα ερωτήματά του αιωρούνται ακόμα και σήμερα στην αίθουσα τούτη, μετά 61 χρόνια, θα προσέθετα, έχοντας, ελπίζω, και τη δική σας επιδοκιμασία και έγκριση για την επανάληψη - επαναβίωσή τους...

4. Η ΒΡΑΒΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Η Καλλιόπη Δημητριάδου προκάλεσε επανειλημμένα το ενδιαφέρον των προϊσταμένων της, για το σπουδαίο εθνικό και εκπαιδευτικό έργο της, στη Μακεδονία και ιδιαίτερα στην "Πρακτική Σχολή" της Έδεσσας. Κατόπιν σχετικών εκθέσεων και ενεργειών τους η Ακαδημία της Αθήνας επιστέγασε τις προηγούμενες προφορικές και γραπτές διακρίσεις, που της έγιναν, και της απένειμε το

βραβείο αρετής του 1931, σε αναγνώριση του πολυποικίλου έργου της.

Πολλά και ενδιαφέροντα είναι τα σχετικά δημοσιεύματα των εφημερίδων της Αθήνας και της Έδεσσας, που βρήκα στο αρχείο της Καλλιόπης Δημητριάδου και, προφανώς, δεν έλαβε γνώση όλων, ούτε κατέβαλε τη φροντίδα να τα συγκεντρώσει, γιατί η ταπεινοφροσύνη της πλησίαζε τα όρια του ελαττώματος.

Από όσα έχω υπόψη μου, θα μνημονεύσω τα σπουδαιότερα: -

Στην εφημερίδα "Ελεύθερον Βήμα" (όπως λεγόταν στην αρχή το ύστερα γνωστό "Το Βήμα"), του Δημητρίου Λαμπράκη, δημοσιεύονται τρία κείμενα, στο φύλλο της 25.3.1931, όπως ο ύμνος του Γ. Γραμματέα της Ακαδημίας Μενάρδου, που είπε, μεταξύ άλλων: «...Διδάσκουσα ουχί ακινδύνως επί Τουρκοκρατίας εις διαφόρους πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, όπου ειργάζοντο δραστηρίως αντίπαλοι διδάσκαλοι και αντάρται, εξακολουθεί μετά την απελευθέρωση το υψηλόν της έργον...». Σε «Σημείωμα» της ίδιας εφημερίδας, γράφονται και τα πιο κάτω: «Η διδασκάλισσα, την οποία εβράβευσε χθες η ακαδημία, διότι επί έτη μακρά, με αυτοθυσίαν και σταθερότητα, αφιερώθη εις την διαπαιδαγωγήσιν των Ελληνίδων μαθητριών, εις καιρούς κινδυνώδεις, αποτελεί υψηλόν, πράγματι, παράδειγμα προς μίμησιν. Η εθνική ιδέα δεν εξυπηρετείται μόνον δια της πυρίτιδος και της λόγχης. Η διάπλασις και η διαπαιδαγωγήσιν των νεαρών βλαστών της φυλής μας αποτελεί πράγματι υψηλόν ιδανικόν, μεγαλύνον εκείνους οι οποίοι αφιερώνονται εις την πραγματοποίησιν του...».

Αλλά το εντυπωσιακό είναι ότι υπήρξε και τρίτο κείμενο, στο ίδιο φύλλο αυτής της εφημερίδας, για τη βράβευση της Καλλιόπης Δημητριάδου, αν και τα απονεμηθέντα βραβεία ήσαν πολλά και ισάριθμοι οι τιμηθέντες - τιμηθείσες. Αναφέρομαι στο χρονογράφημα, της στήλης "Καθημερινή ζωή", με τίτλο "Το βραβείον της αρετής", το οποίο ο συντάκτης του υπογράφει με τα αρχικά του ονοματεπώνυμού του και συγκεκριμένα με το β.η. (δηλαδή με πεζά γράμματα και σκέπτομαι, μήπως είναι τα αρχικά του Βενέζη Ηλία). Το αντιγράψω ολόκληρο, γιατί έχει την αξία του από πολλές απόψεις:

"Η βράβευσις της ελληνοπρεπειάς και της αυταπαρνήσεως, υπήρξε και εφέτος ανύψωσις της Ελληνίδος γυναικός. Η Καλλιόπη Δημητριάδου εξωντάνεψε εις την συνειδησίν μας την παλαιάν ελληνικήν παράδοσιν. Μέσα εις το σύγχρονο ρεύμα της φεμινιστικής εξελίξεως και την προσπάθεια της μεταπολεμικής γυναικας όπως δημιουργήση και εξυψώση το φύλο της, η ζωή της βραβευθείσας χθες διδασκαλίσσης υψώνεται ωσάν μία φωτεινή θριαμβευτική σημαία. Πόση αυτοθυσία και πόση αυταπάρνησις! Αναλογισθήτε την ζωήν και την εργασίαν της γυναικας αυτής. Τα νειάτα της θυσιασμένα επάνω εις τον βωμόν του εθνικού αγώνος.

Δημιουργός ψυχών και γενεών μέσα εις μίαν πάλην δημιουργιών κατά την οποίαν εχρησιμοποιείτο η απειλή, η βία, τό στιλέτο και το φονικό βόλι. Η Καλ-

λιόπη Δημητριάδου - αφανής και άγνωστος ηρωΐς - έμεινε άφοβα και ατάραχα εις την θέσιν της. Το καθήκον της έγινε ιδεολογία, μετεβλήθη σε θρησκεία, ανυψώθη σε υπέρτατο ιδανικό. Και εξακολουθεί να αγωνίζεται επάνω εις τας επάλξεις του ιδανικού αυτού με μετριοφροσύνην και με αλτρουϊσμόν.

Εις τον αιώνα της εγωιστικής επιδείξεως και του αυτορεκλαμαρισμού η σεμνή διδασκάλισσα, δίδει με την μετριοφροσύνην της το μέτρον της ελληνικής αρετής. Και η ακαδημία, βραβεύουσα την μετριοφροσύνην και την αυτοθυσίαν της σεμνής διδασκαλίσης, εβράβευσε έτσι την ελληνικήν αρετήν, ως ένα πολύτιμο διαμάντι δουλεμένο με τα ωραιότερα και ευγενικώτερα ελληνικά ιδανικά.

β.η.»

Στο αρχείο της Καλλιόπης Δημητριάδου βρήκα και τα φύλλα της 19.4.1931 των τοπικών εφημερίδων της Έδεσσας "Ο Ταχυδρομός" και "Εμπρός", με επίτιμνα σχόλια.

Και η γενέτειρά της, Βέροια, χάριξε και αισθάνθηκε υπερηφάνεια για το άξιο παιδί της και ιδιαίτερα η "Φιλόπτωχος αδελφότης κυριών", της οποίας η Ολομέλεια της Γ.Σ. έβγαλε σχετικό ψήφισμα, την 29.3.1931, που έχω δημοσιεύσει ήδη (βλ. στο Μακεδονικόν Ημερολόγιον, 1972, σ. 129-132 και 134-139, όπου και άλλα στοιχεία, που συγκέντρωσα για τη δράση - βράβευση της Καλλιόπης Δημητριάδου, πρβλ. δε και Αθηνάς Τζινίκου - Κακούλη, Η Μακεδόνησσα στο θρούλο και στην Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 28,259 και κυρίως σ. 357-359).

Θα διερωτηθείτε, ίσως, τί έκαμε η Καλλιόπη Δημητριάδου και πως δέχθηκε τη μεγάλη τιμή, που της έγινε;

Όπως άρμολζε στην παραδειγματική ταπεινοφροσύνη της...

Συγκεκριμένα, δεν παραβρέθηκε στην αιτονομή, αν και δεν ήταν άρρωστη, όντας 51 χρονών, μονάχα. Αφού δε πέρασε ένας μήνας και πλέον έστειλε σχετική επιστολή στον Πρόεδρο της Ακαδημίας, με ημερομηνία 29.4.1931. Αντιγράφω τα σπουδαιότερα σημεία της:

«Είναι αληθές ότι το όνειρόν μου ήτο να εργασθώ, όσον το δυνατόν περισσότερο δια την Πατρίδα μου και όταν ήτο σκλάβα και όταν ητύχησα να την ιδώ ελευθέραν, αλλά δεν μπορώ να υπερηφρανευθώ ότι έκαμα το καθήκον μου, όσον ήθελα παρά μόνον όσον ημπορούσα.

Λυπούμαι, διότι δεν έχω δυνάμεις πολλές, πάρα πολλές, δια να υπηρετήσω ακόμη, ώστε σήμερα να Σας βεβαιώσω ότι, αν είναι μικρόν ό,τι έκαμα, θα προσπαθήσω να το συμπληρώσω εις το μέλλον...».

5. ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ

Λίγο χρόνο ύστερα, άφησε την Έδεσσα, συνταξιούχος πιά, όπως και τους τάφους του πατέρα της Μερκούρη και του αδελφού της Αργύρη, και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, έχοντας μαζί της τη μητέρα της Ελένη, όπως και τη μικρότερη ανειψιά της (από την αδελφή της) Μαρία-Μαρίκα, που υιοθέτησε, μια

και η ίδια έμεινε άγαμη, για να υπηρετήσει την πατρίδα, την παιδεία και τη θρησκεία. Στη μακεδονική πρωτεύουσα έζησε μαζί τους. Εκεί κήδεψε ύστερα την ενάρετη μητέρα της και στη Θεσσαλονίκη πάντρεψε τη θετή κόρη της και ανειψιά της με τον γιατρό Δημήτριο Κωφό-Κωφού του Ευαγγέλου, που ήταν Έδεσσαίος (γόνος των δύο γνωστών οικογενειών Κωφού κα Φράγκου, από τη μεριά της μητέρας του). Στην πόλη αυτή είδε να γεννιέται ύστερα η εγγονή της, που πήρε το όνομά της (τόρα γυναίκα του ομιλούντα), και ήταν «η τελευταία και η πιό κουραστική μαθήτριά της», όπως μου έλεγε, ενώ δεχόταν τις επισκέψεις των άλλων δύο ανειψιών της, Άννας και Όλγας, θυγατέρων της αδελφής της Ευφημίας - Έλλης, που παντρεύτηκε και ζούσε στο Χαλέπι (κάποτε Βέροια) της Συρίας. Ακόμα, πρόφθασε να δει να παντρεύεται η εγγονή της και μάλιστα με Βεροιώτη (δηλαδή αυτόν που έχει την τιμή να σας ομιλεί), αλλά δέκα ημέρες ύστερα χρειάστηκε να ξαναπάει στην εκκλησία, γιατί κηδευόταν ο πρώτος γαμπρός της, ο αγαπητός της "Τάκης", σε ηλικία, μόλις, 54 χρονών. Και η λύπη της ήταν τόσο μεγάλη, ώστε δεν άντεξε πολύ, χωρίς την παρουσία του και τις ιατρικές συμβουλές - περιποιήσεις του. Έτσι, άφησε την τελευταία πνοή της την 22.2.1967, σε ηλικία 87 χρονών, χωρίς να προλάβει να χαϊδέψει και τη διαέγγονή της Δήμητρα (Μίμα), που, με πρωτοβουλία μου, της δόθηκε αυτό το όνομα για να τιμηθεί η μνήμη του παππού της Δημητρίου Ε. Κωφού, πιστεύοντας ότι έτσι θα γαλήνευε κάπως και η δική της ψυχή...

Αυτή ήταν, σε αδρές γραμμές, η Καλλιόπη Δημητριάδου, στον βαθμό που είναι δυνατόν, αντικειμενικά και υποκειμενικά, να αποδοθεί ο χαρακτήρας και η δράση ενός τόσο σημαντικού, πολυσύνθετου, αξιόλογου ανθρώπου, μιάς εξαιρετικής Ελληνίδας, απαράμιλλης εκπαιδευτικού και αγνότατης Χριστιανής. Λυπούμαι, διότι ο συγγενικός δεσμός μας με εμποδίζει να εξάρω περισσότερο το έργο και την προσωπικότητά της. Και μία τέτοια γυναίκα, Ελληνίδα δασκάλα, δεν μπορεί να περιγραφεί χωρίς την κατάλληλη ψυχική φρότιση, οπότε, όμως, κινδυνεύω να κατηγορηθώ, ότι θυσίασα την ιστορική αλήθεια στον βωμό της συγγένειας και εξαιτίας της μεγάλης και θερμής αγάπης, που μας συνέδεε και όχι, μονάχα, λόγω της συγγένειας...

Κλείνω, λοιπόν, την ανακοίνωσή μου, λέγοντας ότι παρόμοιες περιπτώσεις, όπως είναι η της Καλλιόπης Δημητριάδου, επιβεβαιώνουν και επαληθεύουν τον Μένανδρο, ο οποίος έγραψε ότι είναι υπέροχο πράγμα ο άνθρωπος, όταν είναι ... άνθρωπος!

Μεταγενέστερη προσθήκη

Τέλος, σχετικό με την ανακοίνωσή μου (που δημοσιεύεται πιό πάνω) είναι και καινούργιο άρθρο-ιστορικό σημείωμά μου, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Ιστορικά και Λαογραφικά Θέματα", τεύχος 5ο, Νοέμβριος 1993, σελί-

δες 16-30, με τίτλο: "Κείμενα Γιαννιτσιωτών εκπαιδευτικών (1900-1901) στο λεύκωμα της Βεροιώτισσας δασκάλας Καλλιόπης Μ. Δημητριάδου, όταν δίδασκε στα Γιαννιτσαά". Το ενδιαφέρον τούτο περιοδικό εκδίδει η "Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Γιαννιτσών, ο Φίλιππος".

Θεωρώ σκόπιμο να σημειώσω και εδώ ότι ο γνωστός Εδεσσαίος ιστορικός και ανώτ. λειτουργός του Υπουργείου Εξωτερικών Ευάγγελος (Βαγγέλης) Κωφός με πληροφόρησε (μετά τη διάρκεια του Συμποσίου της Έδεσσας), ότι σώζεται στην Αθήνα το πλήρες Αρχείο της Αλληλογραφίας της "Πρακτικής Σχολής" της Έδεσσας και του "Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων", όπως και τα λοιπά Αρχεία του τελευταίου. Για την "Πρακτική Σχολή" και ειδικά για το Οικοτροφείο της, πρβλ. και όσα γράφει, στο ίδιο τεύχος, του αυτού περιοδικού, σελίδες 31-40/41, ο Τιμόθεος Τιμοθεάδης, στο ιστορικό σημείωμά του με τίτλο "Το Οικοτροφείο Γενιτσών".

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

ΒΟΔΕΝΑ 1900: Εθνικές και εκπαιδευτικές όψεις

Με την ανακοίνωση αυτή θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εκπαιδευτική και εθνική πραγματικότητα των Βοδενών στα 1900, με βάση μια ανέκδοτη έκθεση του γυμνασιάρχη Θεσσαλονίκης Γ. Α. Μπουκουβάλα¹. Η αξία της συγκεκριμένης έκθεσης ως ιστορικής πηγής προσδιορίζεται από δύο όρους: από την αυθεντικότητα των μαρτυριών που εμπεριέχει και από την ιδιαίτερη προσωπικότητα του συντάκτη της.

Όσον αφορά στην αυθεντικότητά της, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι όσα καταθέτει ο Μπουκουβάλας προέρχονται από την άμεση εμπειρία του κατά την τριήμερη παραμονή του στα Βοδενά, όπου είχε μεταβεί με εντολή του Γενικού Προξένου Θεσσαλονίκης για να επιθεωρήσει τα ελληνικά σχολεία της πόλης και να καταγράψει την εθνική κατάσταση². Η πρωτοβουλία, βέβαια, της καταγραφής και αξιολόγησης της εκπαιδευτικής και εθνικής κατάστασης των μακεδονικών περιοχών εντασσόταν από το 1870 στα πλαίσια της εθνικής πολιτικής του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία. Την αποστολή αυτή την είχαν αναλάβει οι Έλληνες Πρόξενοι με περιοδείες τους και το δίκτυο των απεσταλμένων τους. Τα πορίσματα της αυτοψίας τους καταθέτονταν στο Υπουργείο Εξωτερικών με αναλυτικές εκθέσεις και στατιστικές και συνέβαλαν στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής του³.

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι από την άποψη αυτή η έκθεση του Μπουκουβάλα αποδεικνύεται χρήσιμη, διότι αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα των εθνικών αντιλήψεων και κριτηρίων που χαρακτήριζαν τους υπεύθυνους φορείς της εκπαιδευτικής και εθνικής πολιτικής στη Μακεδονία στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα.

Όσον αφορά στην προσωπικότητα του συντάκτη της έκθεσης, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι, παράλληλα με την ιδιότητα του εκπαιδευτικού στα σχολεία

1. βλ. ΑΥΕ-Φάκ. 1900, Κεντρική Υπηρεσία, αακ Κ', Έκθεση του γυμνασιάρχη Θεσσαλονίκης Γ. Α. Μπουκουβάλα, 29-3-1900, συνημ. στο υπ' αρ. 117/2-4-1900, Γενικού Προξένου Θεσσαλονίκης Ευγενιάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Α. Ρωμάνο, συνημ. στο υπ' αρ. 709/6-4-1900 Υπουργείου Εξωτερικών προς την Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.

2. Ο Μπουκουβάλας ανέλαβε να επιθεωρήσει τα σχολεία Βοδενών "αφιλοκερδώς". Γι' αυτό το λόγο ο Πρόξενος Θεσσαλονίκης Ευγενιάδης συστήνει στον Υπουργό Εξωτερικών Ρωμάνο να του εκφράσει γραπτώς τις ευχαριστίες του, ό.π., Έκθεση Μπουκουβάλα.

3. Σχετικά με τις απόψεις και προτάσεις των Προξένων για την εκπαιδευτική και εθνική πραγματικότητα της ΒΔ Μακεδονίας βλ. τη μελέτη μας, Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904, Παρασκευή, Αθήνα 1992.